

नमूने के प्रश्न-पत्र की योजना 2011 – 2012

कक्षा – वरिष्ठोपाध्याय:

विषय – साहित्यशास्त्रम् (ऐच्छिकम्)

अवधि – 3 घण्टे 15 मिनट

पूर्णांक – 80

1. उद्देश्य हेतु अंकभार –

क्र.सं.	उद्देश्य	अंकभार	प्रतिशत
1.	ज्ञान	24	30
2.	अवबोध अर्थग्रहण	26	35
3.	ज्ञानोपयोग / अभिव्यक्ति	20	22.50
4.	कौशल / मौलिकता	10	12.50
योग		80	100

2. प्रश्नों के प्रकारवार अंकभार –

क्र. सं.	प्रश्नों का प्रकार	प्रश्नों की संख्या	अंक प्रति प्रश्न	कुल अंक	प्रतिशत प्रश्नों का	संभावित
1.	वस्तुनिष्ठ / बहुविकल्पात्मक	–	–	–	–	–
2.	अतिलघूत्तरात्मक – I	3	1	3	3.75%	6 मि.
3.	लघूत्तरात्मक – I	6	2	12	15.00	24 मि.
4.	लघूत्तरात्मक – II	7+4=11	3,4	21+16=37	46.25	75 मि.
5.	निबंधात्मक	4+1=5	5,8	20+8=28	35.00	65 मि.
योग		25		80	100	170 मि.

विकल्प योजना : (i) विकल्प- प्र.सं. 11,21,22,24

पुनरावलोकन :- 10 मिनट

(ii) आन्तरिक-विकल्प- प्र.सं. 10,17,18,21,25

प्रश्नपत्रपठन :- 15 मिनट

3. विषय वस्तु का अंकभार –

क्र.सं.	विषय वस्तु	अंकभार	प्रतिशत	
1	चन्द्रालोक (क) प्रथमो मयूखः कारिकाव्याख्या अथवा शब्दलक्षणोदि-प्रश्न	5	6.75	
	(ख) द्वितीय मयूखः (दोषाः)	6	7.50	
	(ग) तृतीय-चतुर्थ मयूखः (लक्षणगुणौ)	6	7.50	
	(घ) पञ्चम-मयूखः (अलंकाराः)	6	7.50	
	(ङ.) अलङ्कार-युग्म-भेदा ।	4	5.00	
	(च) षष्ठो मयूखः (रसाः)	6	7.50	
	(छ) सप्तमो मयूखः (ध्वनिः)	5	6.25	
	(ज) अष्टमो मयूखः-(गुणीभूतव्यंग्यम्)	4	5.00	
	(झ) नवमोमयूखः (लक्षणा)	5	6.25	
	(ञ) दशमो मयूखः (अभिधा)	3	3.75	
	2	(क) श्लोक-व्याख्या (मेघदूतम्)	5	6.25
		(ख) कवेः काव्यगतवैशिष्ट्य-प्रश्न	5	6.25
		(ग) श्लोक-भावार्थः	5	6.25
(घ) सूक्ति-भावार्थः		2	2.50	
(ङ.) विषयवस्तु- सम्बन्धि-प्रश्न		3	3.75	
3	छन्दःपरिचयः	10	12.50	
		80	100.00	

क्र. सं.	उद्देश्य इकाई/उप इकाई	ज्ञान			अवबोध			ज्ञानोपयोग/अभिव्यक्ति			कौशल/मौलिकता			योग	
		अति. लघू	लघू		निबं.	अति. लघू	लघू		निबं.	अति. लघू	लघू		निबं.		
			SA1	SA2			SA1	SA2			SA1	SA2			-
1	चन्द्रालोक (क) प्रथमो मयूखः कारिकाव्याख्या अथवा शब्दलक्षणोदि-प्रश्न														5(1)
	(ख) द्वितीय मयूखः (दोषाः)					2(1)	4(1)								6(2)
	(ग) तृतीय-चतुर्थ मयूखः (लक्षणगुणौ)						6(2)								6(2)
	(घ) पञ्चम-मयूखः (अलंकाराः)						6(2)								6(2)
	(ङ.) अलङ्कार-युग्म-भेदा ।						4(1)								4(1)
	(च) षष्ठो मयूखः (रसाः)		2(1)				4(1)								6(2)
	(छ) सप्तमो मयूखः (ध्वनिः)		2(1)	3(1)											5(2)
	(ज) अष्टमो मयूखः-(गुणीभूतव्यंग्यम्)			4(1)											4(1)
	(झ) नवमोमयूखः (लक्षणा)		2(1)	3(1)											5(2)
	(ञ) दशमो मयूखः (अभिधा)			3(1)											3(1)
2	(क) श्लोक-व्याख्या (मेघदूतम्)														5(1)
	(ख) कवेः काव्यगतवैशिष्ट्य-प्रश्न														5(1)
	(ग) श्लोक-भावार्थः														5(1)
	(घ) सूक्ति-भावार्थः								2(1)						2(1)
	(ङ.) विषयवस्तु- सम्बन्धि-प्रश्न	3(3)													3(3)
3	छन्दःपरिचयः		2(1)												8(1)
	योग	3(3)	8(4)	13(4)		2(1)	24(7)		2(1)		18(3)			10(2)	80(25)
	कुल योग		24(11)			26(8)			20(4)			10(2)			80(25)

विकल्पों की योजना :- (i) विकल्प- प्र.सं. 11, 21,22,24

(ii) आन्तरिक-विकल्प- प्र.सं. 10,17,18,21,25

नोट:- कोष्ठक में बाहर की संख्या अंकों की तथा भीतर प्रश्नों की द्योतक है।

माध्यमिक शिक्षा बोर्ड राजस्थान, अजमेर

नमूने का प्रश्न-पत्र

कक्षा- वरिष्ठोपाध्यायः

विषय- साहित्यशास्त्रम् (ऐच्छिकम्)

अनुक्रमांक

समय: 3.15 होरा:

पूर्णांकाः - 80

* परीक्षार्थिभ्यः सामान्यनिर्देशाः *

- (i) सर्वे प्रश्ना अनिवार्याः संस्कृतमाध्यमेन समाधेयाश्च सन्ति ।
- (ii) प्रत्येकं प्रश्नस्योत्तरमुत्तरपुस्तिकायामेव देयम् ।
- (iii) प्रत्येकं प्रश्नभागस्योत्तरं क्रमानुसारमेकत्रैव लेखनीयम् ।

1	आशाबन्धः किं करोति ?	1
2	उत्तमानां सम्पदः किंविधा भवन्ति ?	1
3	कृषिफलं कस्मिन्नायत्तम् ?	1
4	दोषसामान्यलक्षणं लिखत ।	2
5	रसस्वरूपं निरूपयत ।	2
6	व्यंजनास्वरूपं प्रकटयत ।	2
7	लक्षणायाः मूलभूतं हेतुद्वयं किम् ?	2
8	रिक्तः सर्वो भवति लघुः पूर्णता गौरवाय " इति सूक्तेः सप्रसंगो भावार्थो लेख्यः ।	2
9	लघु-गुरु-लक्षणं लिखत ।	2
10	सिद्धिकयोश्चिद् द्वयोः लक्षणं सोदाहरणं विवेचयत । $1\frac{1}{2}+1\frac{1}{2}=3$	
	(i) सिद्धिः (ii) अक्षरसंगतिः (iii) हेतुः	
11	ओजोगुणं निरूप्य तदुदाहरणे संगतिर्विधेया । $1\frac{1}{2}+1\frac{1}{2}=3$	

अथवा

श्यामला कोमला बाला रमणं शरणं गता ।

इत्यत्र को गुण ? संगतिः कार्या

- 12 कयोश्चिद् द्वयोरलंकारयोः संगतिपूर्वकं लक्षणोदाहरणे विवेचनीये । 3
 (i) यमकः (ii) समासोक्तिः (iii) दीपकम्
- 13 प्रस्तुतोदाहरणेषु कौचिद् द्वौ अलंकारौ परिचीय तयोर्लक्षणोल्लेखपूर्वकं संगतिः प्रदर्शनीया— 3
 (i) इन्दुरिन्दुरिव
 (ii) शैला इवोन्नताः सन्तः किन्तु प्रकृतिकोमलाः ।
 (iii) नायं सुधांशुः किं तर्हि व्योमगंगा सरोरुहम् ।
- 14 “ उपादानार्पणद्वारे द्वे चान्ये इति षड्विधा” इत्यनुसारं लक्षणायाः षड्विधत्वं सोदाहरणं प्रस्तोतव्यम् । 3
- 15 अविवक्षितवाच्यध्वनेः सभेदं सोदाहरणं च लिखत । 3
- 16 अभिधावृत्तेः स्वरूपं सभेदं सोदाहरणं च विवेचयत । 3
- 17 केषांचन चतुर्णां दोषाणां लक्षणानि विलिख्य तदुदाहरणेषु संगमयत । 4
 (i) च्युतसंस्कृतिः (ii) नेयार्थम् (iii) निहतार्थम्
 (iv) अश्लीलम् (v) सन्दिग्धम् (vi) क्लिष्टम्
- 18 निम्नलिखितालंकारयुग्मेषु द्वयोः परस्परं भेदः प्रदर्शनीयः । 4
 (i) विभावना—विशेषोक्तिः
 (ii) लाटानुप्रास—यमकः
 (iii) तुल्ययोगिता—दीपकम्
- 19 कयोश्चिद् द्वयोः स्वरूपोदाहरणे विवेचयत— 4
 (i) शृंगाररसः (ii) रौद्ररसः (iii) अद्भुतरसः
- 20 गुणीभूतव्यंग्यकाव्यस्य लक्षणं विलिख्य काक्वाक्षिप्त गुणीभूतव्यंग्यस्य सोदाहरणं विवेचयत । 4
- 21 सप्रसंग—व्याख्या विधेया— 5
 अंगीकरोति यः काव्यं शब्दार्थावनलंकृती ।
 असौ न मन्यते कस्मादनुष्णमनलंकृती ।।

अथवा

शब्दलक्षणं विलिख्य तद्भेदाः सोदाहरणं प्रदर्शनीयाः ।

- 22 प्रस्तुत श्लोकस्य छन्दोऽलंकारनिर्देशपूर्वकं सप्रसंगव्याख्या विधेया 5
तस्य स्थित्वा कथमपि पुरः कौतुकाधानहेतोः,
अन्तर्वाष्पाश्चिरमनुचरो राजराजस्य दध्यौ ।
मेघालोके भवति सुखिनोऽप्यन्यथावृत्तिचेतः
काण्ठाश्लेषप्रणयिनि जने किं पुनर्दूरसंस्थे ॥
अथवा
तां कस्यांचिद्भवनवलभौ सुप्तपारावतायां,
नीत्वा रात्रिं चिरविलसनाखिन्नविद्युत्कलत्रः ।
दूष्टे सूर्ये पुनरपि भवान्चाहयेदध्वशेषं,
मन्दायन्ते न खलु सुहृदामभ्युपेतार्थं कृत्याः ॥
- 23 महाकविकालिदासस्य परिचयं विलिख्य " उपमा कालिदासस्य" इत्युक्तिः समर्थनीया । 5
- 24 सप्रसंगो भावार्थो लेख्यः— तस्मिन्नद्रौ कतिचिदबलाविप्रयुक्तः स कामी, 5
नीत्वा मासान्कनकवलयभ्रंशरिक्तप्रकोष्ठः ।
आषाढस्य प्रथमदिवसे मेघमाश्लिष्टसानुं,
वप्रकीडापरिणतगज प्रेक्षणीय ददर्श ॥
अथवा
रत्नाच्छाया व्यतिकर इव प्रेक्ष्य मेतत्पुरस्तात्,
वल्मीकाग्रात् प्रभवति धनुःखण्डमाखण्डलस्य ।
येन श्यामं वपुरतितरां कान्तिमापत्स्यते ते
बर्हेणैव स्फुरितरुचिना गोपवेषस्य विष्णोः ॥
- 25 (क) कयोश्चिद् द्वयोः छन्दसोर्लक्षणोदाहरणे विलिख्य संगतिरपि प्रदर्शनीया— 3+3=6
(i) चन्द्रलेखा (ii) शालिनी (iii) हरिणालुता
(ख) प्रस्तुतोदाहरणे गणनिर्देशपूर्वकं छन्दः परिचीय तल्लक्षणमपि लेखनीयम् ।
किं त्वया सुभट ! दूरवर्जितम् । 2

वरिष्ठोपाध्याय-परीक्षा
साहित्यशास्त्रम् (ऐच्छिकम्)
उत्तरमाला
(मूल्यांकनार्थ निर्देशाः)

उत्तराणि / निर्देशाः

पूर्णांकाः -80

1	विप्रयोगेऽंगानां कुसुमसदृशं सद्यःपति प्रणयि हृदयं प्रायशो रूणाद्धि ।	1
2	आपन्नार्ति प्रशमफलाः ।	1
3	मेघे ।	1
4	चेतो विशता येन रमणीयता सक्षता स्यात् दोषः ।	2
5	षण्ठ-मयूखस्या "गलद्वेद्यान्तरोद्भेदो..... भावो रसः स्मृतः ।" इति कारिकानुसारम् ।	2
6	सप्तम-मयूखस्य "साम्मुख्यं.....व्यंजनात्मक ।।" इति कारिकानुसारम् ।	2
7	(i) मुख्यार्थस्य अविवक्षा (ii) मुख्यार्थ-सम्बन्धः	2
8	मेघदूतस्य पद्यसंख्या 20 अनुसारं भावार्थलेखनम् अपेक्षितम् ।	2
9	गुरुस्तु द्विकलो ज्ञेयः (S), लघुः (l) एकमात्रिकः	2
10	चन्द्रालोकस्य तृतीय मयूखानुसारम् कयोश्चिद् द्वयोः लक्षणानि उदाहरणानि लेखनीयानि ।	1½+1½=3
11	अर्थस्य प्रौढिः, अतिभूयसः (अर्थस्य) संक्षेपो वा ओजः ।	1½+1½=3

अथवा

समताऽल्पसमासत्वं वर्णाद्यैस्तुल्यताऽथवा ?

12	(i) यमकः- आवृत्तवर्णस्तवकं यमकः । प्रथमाधुर्यं.माधुर्यम् इत्यादि ।	3	
	(ii) समासोक्तिः- समासोक्तिः परिस्फूर्तिः प्रस्तुतेऽप्रस्तुतस्य चेत् ।
अयमैन्द्रीमुखं पश्य रक्तश्चुम्बति चन्द्रमाः ।		
	(iii) दीपकः- प्रस्तुतताऽप्रस्तुतानां च तुल्यत्वे दीपकं मतम् ।
मेधां बुधः सुधामिन्दुर्बिभर्ति वसुधां भावन् ।। इति कारिकानुसारम्		
13	(i) अनन्वयः-
(ii) व्यतिरेकः
(ii) अपह्नुतिः-	} लक्षणं पंचम-मयूखानुसारम् ।	3

- 14 नवम- मयूखस्य कारिका- 13 अनुसारम् उत्तरमपेक्षितम् । 3
- 15 सप्तम- मयूखस्य कारिका संख्या-3 अनुसारं (i) अर्थान्तरे संक्रमितम् 3
(ii) अत्यन्ततिरस्कृतम्
- 16 दशम- मयूखस्य " धर्मं कञ्चित् पुरस्कृत्य- इत्यादि कारिकानुसारं परिभाषा 3
अग्रिम- कारिकाश्च सोदाहरण-भेदाः ।
- 17 द्वितीय-मयूखे-प्रदत्त-श्लोकानुसारं लक्षणोदाहरणानि । 4
- 18 पंचम- मयूखानुसारं युग्मभेदाः । 4
- 19 चन्द्रालोकस्य षष्ठमयूखानुसारं स्वरूपोदाहरणे लेखनीये । 4
- 20 चन्द्रालोकस्य अष्टम-मयूखानुसारं लक्षण-भेदोदाहरणानि लेखनीयानि । 4
- 21 चन्द्रालोकस्य- प्रथम- मयूखानुसारं कारिका व्याख्या अथवा शब्द-भेदाः 5
तदुदाहरणानि च ।
- 22 मेघदूतस्य-30 तमं पद्यं, 40 तमं च पद्यं, तदनुसारं व्याख्या । 5
- 23 मेघदूतस्य भूमिकाऽनुसारं कवि-परिचयः मेघदूतात् उपमोदाहरणविवेचनं च । 5
- 24 मेघदूतस्य द्वितीयं (2) पंचदशतमं (15) च पद्यं, तदनुसारं भावार्थलेखनम् । 5
- 25 मेघदूतपुस्तके छन्दः प्रकरणानुसारं छन्दोलक्षणम् उदाहरणानि च 3+3=6
यथा (क) (i) म्रौ म्यौ यान्तौ भवेतां सप्ताष्टभिश्चन्द्रलेखा ।
उदाहरणम्- जाह्नव्योष्णीषशोभास्वाभाति शुभ्रांशुकाभा
(ii) शालिन्युक्ता म्त्तौ तगौ गोऽब्धिलोकैः ।
उदा. -मत्ता गोष्ठी गर्भगूढप्रलापा ।
(iii) सयुगात् सलघु विषमे गुरुः, युजिनभौ भरकौ हरिणप्लुता ।।
स्फुटफेनचया हरिणप्लुता बलिमनोज्ञतटा तरणेः सुता ।
(ख) रथोद्धता, लक्षणम्- रान्नाविह रथोद्धता लगौ । 2